

## **ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ УЧНІВ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ПІДРУЧНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Соціальне замовлення суспільства вимагає переорієнтації освіти від знаннєвої парадигми до компетентнісної, у змісті якої на перше місце висувається сума якостей, які необхідні для розв'язання життєвих проблем, виконання різних соціальних ролей. Забезпечуючи знаннями, школа має сприяти становленню соціально зрілої особистості, яка здатна самореалізуватися в умовах динамічного суспільства.

Компетентнісно спрямована освіта за своєю сутністю зорієнтована на практичні результати, досвід особистої діяльності, що зумовлює зміни в орієнтації навчання, яке спрямовується на розвиток моральних цінностей і життєво необхідних знань і вмінь учнів. Водночас, удосконалення освітнього процесу з урахуванням компетентнісного підходу полягає в тому, щоб навчити учнів застосовувати здобуті знання і уміння в конкретних життєвих ситуаціях.

Відтак постає проблема, пов'язана з розширенням і поглибленням досвіду спілкування учнів, стосунків між учнями і вчителями, школою і родиною. Поглиблення меж спілкування розглядається як розширення освітнього простору дитини, що досить важливо для сільської школи. Проте соціальні умови, в яких перебуває учень сільської школи, не дають йому повною мірою задовольнити ці потреби. Батьки, через нагальні проблеми, пов'язані з умовами життя на селі, зайнятістю господарством, не в змозі в достатньому обсязі спілкуватися з дитиною. Тому в школі необхідно компенсувати дефіцит спілкування школярів.

Створюючи власну концепцію основної школи, сільські загальноосвітні навчальні заклади використовують можливість вибору програм, підручників, посібників, що сприяє реалізації регіонального

компоненту державного освітнього стандарту загальної освіти. Можливість вибору підручників з української мови для учнів 5 класу існує серед підручників таких авторів, як О.П.Глазова, С.Я.Єрмоленко, М.І.Пентилюк. Всі ці підручники затверджені Міністерством освіти і науки, рекомендовані для вчителя і учнів, структуровані відповідно до вимог програми вивчення української мови в ЗНЗ. Відтак особливої уваги потребує проблема формування культури спілкування учнів сільської школи із використанням підручника з української мови.

Формування культури спілкування учнів сільської школи характеризується особливостями, зумовленими специфікою навчально-виховного процесу з урахуванням обмеженого соціально-культурного простору. Сільська школа, будучи органічною частиною цілого, відображає всі суперечності, проблеми, властиві сільському соціуму, допомагає в подоланні соціальних відмінностей, обмеженості соціальних контактів.

Складається регіональна система безперервної педагогічної освіти, визначається необхідність докорінного оновлення змісту, форм і методів навчальної діяльності, в основі якої має бути орієнтація на компетентісно спрямовану освіту. Необхідно актуалізувати процес відбору таких видів, форм і методів організації спілкування, які забезпечили б індивідуально-диференційовану роботу з учнями, враховували б соціальні чинники впливу на результативність комунікативної діяльності в сільській загальноосвітній школі, оскільки діти мають обмежене число суб'єктів спілкування.

Слід відзначити, що досить активно досліджується проблема спілкування. Теоретичні засади процесу спілкування розроблені в педагогічній науці Х.Лийметс, А.Мудрик, Л.Новіковою. Досліджується також ряд аспектів спілкування школярів у процесі пізнавальної діяльності (Виноградова М., Котов В., Щукіна Г.).

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про взаємозв'язок категорій компетентності та спілкування. Вчені К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, О. Бодальов, М. Каган, О. Леонт'єв, А. Мудрик вважають, що

спілкування і є комунікативна діяльність. На думку Г. Андреевої, Е. Короткова, В. Кричевського, спілкування – це особливий різновид комунікації. З огляду на це, важливого значення набуває комунікативна сторона спілкування, оскільки вона пов'язана з розкриттям специфіки процесу спілкування між людьми як активними суб'єктами.

Процесу спілкування як педагогічній проблемі приділяли увагу Б. Ананьєв, Л. Виготський, В. Давидов, О. Леонт'єв, Б. Ломов, С. Руденський, В. Сухомлинський. За твердженням В. Сухомлинського, спілкування треба розглядати як динамічну, ієрархічну саморозвивальну систему взаємодії особистості з навколишнім світом. Як стверджує вчений «людське спілкування – це надзвичайно широке, багатогранне задоволення потреби людині в людині» [6, с. 455].

Дослідження Н. Кузьміної, В. Мясіщева, А. Петровського, В. Сластьоніна підтверджують, що комунікативні вміння формуються у процесі спілкування. Відтак вивченням рівнів формування комунікативних умінь займалися Г. Айзенк, С. Єлканов, Ю. Жуков, В. Мотирко, П. Растянніков, Л. Хряцова.

Отже, спілкування розглядається як аспект, умова діяльності або як окремий вид діяльності. Проте зв'язок спілкування й діяльності полягає в тому, що завдяки спілкуванню діяльність організується. Водночас у процесі спілкування формуються уявлення особистості про себе, осмислення своїх вчинків та їх результатів. У контексті компетентнісного підходу спілкування реалізується в побудові стосунків з однолітками на основі певних етичних норм, які визначають вчинки учнів.

Як зазначають дослідники, формування культури спілкування може бути реалізоване на основі відповідної системи навчальних завдань, які передбачають способи діяльності залежно від предметної специфіки; створюються ситуації, в яких учні набувають досвіду вирішення практичних проблем і мотивованого ставлення до процесу і результату пізнання. Тому важливим засобом формування культури спілкування

учнів, носієм позитивних змін шкільної освіти є сучасний підручник, зокрема підручник української (рідної) школи.

Водночас, слід зауважити, що формування культури спілкування не відбувається автоматично, мірою засвоєння інформації. Тут необхідні цілеспрямовані дії, які б спонукали учнів користуватися набутими знаннями, як засобом орієнтації у дійсності. Враховуючи це, необхідно звертати увагу на розвиток у них емоційного ставлення до морально-етичних принципів, на основі яких будуються їхні взаємини з іншими людьми, розвивається відповідне сприйняття подій, вчинків, явищ. Розвиток культури спілкування учнів буде ефективнішим, якщо приділяти увагу активізації їхньої емоційної сфери, що є основою виховання самоповаги, шанобливого, доброзичливого ставлення до інших.

Слід підкреслити, що обмеженість сільського середовища, сфери соціальних стосунків учнів, одноманітність життя зумовлює вузькість і маловекторність зразків мовлення, під впливом яких формується культура спілкування. Хоча сільському школяреві доступні засоби масової інформації, але позначається дефіцит спілкування, новітньої інформації, що призводить до більш повільного темпу культурного розвитку учнів, нижчого рівня розвитку комунікативних навичок і мовної культури. Саме нечисленність особистих контактів, соціальний контроль поведінки з боку односельців, перевага неформальних соціальних стосунків заважає учню адаптуватися в умовах зміни освітнього простору і певного соціального статусу в новому колективі.

З огляду на викладене, підкреслимо, що спілкування сільського школяра обмежене чисельністю населення, однак відрізняється детальним знанням оточення. Відтак, постає проблема розвитку культури спілкування сільського школяра, уміння висловлювати свої думки й здатність чути співрозмовника. Проблема розвитку культури спілкування учнів сільської школи із використанням підручника української мови потребує подальшого дослідження.

Мета статті - розглянути тенденції формування культури спілкування учнів сільської школи із використанням підручника з української мови.

Культура спілкування базується на психологічних особливостях особистості учня, що вступає у спілкування і, безперечно, вміщує їх у собі, але не зводиться до них. Саме культура спілкування є особливою системою типових за проявом емоційно-чуттєвих, раціональних і вольових реакцій поведінки на основі спільності конкретних соціально значущих умов їхньої життєдіяльності. Різноманітність суспільних зв'язків і стосунків виявляє складну і досить часто суперечливу систему інтересів, мотивів, стилів спілкування.

Важливим у творчому становленні особистості є оволодіння культурою спілкування, сприйняття й засвоєння моральних норм, загальнолюдських цінностей, у процесі якого, як підкреслює В. Сухомлинський, “поєднується усвідомлення моральних норм поведінки з особистим моральним досвідом, набутим в активній діяльності” [5, с. 365].

За основу навчально-виховної роботи з формування у підлітків культури спілкування доцільно взяти комплекс особистісно орієнтованих технологій, які акцентують увагу на необхідності створення комфортних, безконфліктних, безпечних умов його розвитку, реалізації природних потенціалів. Проте учням важко спілкуватися внаслідок швидкої зміни настрою, схильності до застосування ненормативної лексики (сленгу) в неформальному спілкуванні з однолітками, яке стає для них важливішим, ніж спілкування з дорослими.

Завдяки спілкуванню можливе формування внутрішнього світу особистості, її свідомості, почуттів, засвоєння нею різних форм соціального досвіду. Саме спілкування виступає референтним показником усіх спільних інновацій, які безпосередньо віддзеркалюються у змістових характеристиках, механізмах і спрямованості цього процесу.

Оскільки важливим засобом формування культури спілкування учнів є підручник української мови, то необхідно використати раціональну систему вправ і завдань, закладену в ньому, яка забезпечить процеси засвоєння і навчання мови й мовлення. Для забезпечення особистісної орієнтації в структурі і змісті підручників з української мови для 5 класу передбачено засоби організації продуктивної діяльності учнів, яка стосується розвитку особистісних якостей і специфіки навчального курсу.

Слід підкреслити, що більшість мовленнєвих і мовних завдань у підручниках з української мови для 5 класу пропонується саме з метою розвитку культури мовлення і культури спілкування учнів. До них належить створення мовленнєвих ситуацій для побудови учнями монологічних і діалогічних висловлювань, вироблення вміння висловитися, донести свою думку, накопичувати для цього мовний матеріал, робота над удосконаленням власних висловлювань.

Основним засобом підвищення ефективності розвитку культури спілкування є застосування системи ситуативних вправ на основі реальної чи уявної мовленнєвої ситуації. Зокрема, моделюються ситуації безпосередньо в усному спілкуванні або використовуються реальні ситуації спілкування, в яких учні користуються мовними засобами. Відтак оволодіння комунікативними вміннями допомагає учням правильно будувати власні висловлювання на уроках української мови, вільно спілкуватися в життєвих ситуаціях. Саме комунікативні вміння передбачають вироблення тактики спілкування, уміння слухати партнера, відстоювати власну думку, використовувати засоби мовленнєвого етикету.

З метою формування культури спілкування відбір мовного матеріалу у підручниках з української мови для 5 класу здійснюється відповідно до його комунікативної цінності, значущості, з урахуванням життєвого і навчального досвіду учнів, рівня їхнього мовленнєвого розвитку. Відтак оволодіння мовним матеріалом здійснюється у відповідних вправах і завданнях, а закріплюється у мовленнєвих ситуаціях.

У процесі навчання української мови формується особистість, яка досконало володіє навичками спілкування у будь-якому людському середовищі. Методичний апарат підручника сприяє формуванню в учнів культури спілкування, адже рідна мова відіграє особливу роль в особистісному розвитку школярів. Водночас зміст підручника спонукає до практичної діяльності. Технологія засвоєння рідної мови в основній школі зорієнтована на формування в учнів пізнавальної самостійності, комунікативних умінь в усіх видах мовленнєвої діяльності, урахування індивідуальних особливостей учнів, їхніх інтересів.

До комунікативних особливостей особистості відносять: комунікативний потенціал, комунікативну компетентність, комунікативні здібності, комунікативні навички та вміння, стиль спілкування, мотиви та потреби у спілкуванні, комунікативні якості. Теоретичний аналіз комунікативних особливостей дає змогу визначити такі, що відображають спрямованість особистості на спілкування, наявність комунікативних знань, умінь, навичок, комунікативну культуру і забезпечують ефективність мовленнєвого розвитку школярів.

Активна організація мовленнєвої діяльності на основі комунікаційно-ситуативних вправ, мета яких полягає у включенні учнів в активний діалог, є одним із шляхів розвитку культури спілкування на уроках української мови. Система конструктивних, мовленнєвих і комунікативних вправ спрямована на оволодіння учнями основної школи комунікативними вміннями, а також використання лексичних, граматичних та синтаксичних одиниць у мовленні з урахуванням ситуації спілкування.

Структурування навчального матеріалу в підручниках з української мови дозволяє вибрати організаційні методи і форми навчання, які забезпечують формування культури спілкування учнів. У процесі роботи застосовуються такі форми навчального співробітництва, які розвивають комунікативні вміння учнів. Зокрема, на уроках української мови пропонується групова форма роботи, яка активізує діяльність усіх без

винятку школярів. Саме формування вмінь працювати в групі з виконанням різних соціальних ролей забезпечує розвиток культури мовлення і спілкування школярів. Слід підкреслити, що “одна з найважливіших характеристик людини в групі полягає в тому, що вона звертається до своєї групи як до джерела орієнтації у навколишній дійсності “ [7, с.13]. Включення підлітка у групову форму діяльності обумовлюється можливістю кооперовано розв’язати певне навчальне завдання.

Психологічні дослідження підтверджують, що групова форма навчальної діяльності породжує зміни у мотиваційній сфері суб’єктів навчання. Адже: ”групова навчальна діяльність – це форма організації навчання в малих групах учнів, об’єднаних загальною навчальною метою при опосередкованому керівництві вчителя і в співпраці з учнями” [4, с.8].

Безпосереднє спілкування учнів виступає одночасно як умовою, так і результатом її здійснення. Досвід показує, що учням психологічно складніше звертатися за поясненням до вчителя, ніж до ровесників. Саме групова діяльність побудована на спільних діях і спілкуванні. Школярі опитують один одного, спільно працюють над розв’язанням завдань, перевіряють правильність виконання, оцінюють результати роботи кожного члена групи. Переваги групової форми організації навчальної діяльності полягає у вдосконаленні мовної діяльності школярів, оскільки створюються умови для засвоєння матеріалу в процесі спілкування.

У процесі групової роботи відбувається усвідомлення учнем необхідності регуляції своєї поведінки, формується вміння захищати інтереси – власні та інших учнів. З цією метою пропонується моделювання проблемних ситуацій, створення індивідуально-групових програм навчання спілкування, курсів за вибором, упровадження факультативів з культури спілкування.

Важливу роль відіграє парна форма організації навчальної діяльності, яка активізує й розвиває мовленнєві здібності, особливо у складанні та обігранні діалогів, актуалізує потенційні можливості учнів.



Методика парної форми організації навчальної діяльності полягає в тому, що визначаються пари учнів, враховуючи симпатії та працездатність школярів. Це можуть бути пари з однаковими або різними рівнями пізнавальної активності. В першому випадку учні виконують однакові за складністю завдання, в другому – диференційовані. Важливо, що крім засвоєного навчального матеріалу, за такої форми роботи школярі переходять на вищий рівень організації навчальної праці. Співробітництво учня, якому властива творча пізнавальна активність, і який відрізняється відповідальним ставленням до учіння, з дитиною, в якій домінує репродуктивна пізнавальна активність, підвищує ефективність навчальної роботи обод школярів, оскільки один, надаючи допомогу, закріплює, удосконалює свої знання, а інший вчасно отримує відповіді на запитання, які викликають ускладнення. Відтак педагог використовує форми і методи роботи, які сприяють згуртуванню колективу, і, водночас, створюють умови для розвитку комунікативних умінь кожного учня. Саме групові, парні форми організації навчальної діяльності зорієнтовані на формування в учнів пізнавальної самостійності, мовного чуття, комунікативних умінь, культури спілкування.

Саме у взаємодії відбувається усвідомлення учнем необхідності регуляції своєї поведінки, формується вміння задовольняти інтереси – власні та інших людей. З цією метою пропонується моделювання проблемних ситуацій, створюються індивідуально-групові програми навчання спілкування, курсів за вибором, упровадження факультативів з культури спілкування.

Для набуття учнями сільської школи соціального досвіду, уміння жити в громадянському суспільстві слід активніше залучати школярів до різних форм діяльності на основі діалогу, співпраці. Саме в умовах колективної взаємодії засвоюються норми соціального співжиття, набувається культура спілкування, формується соціальний досвід. Засвоєння учнем соціального досвіду неможливе без його належності до певної культури, оволодіння мовою та мовленням. Завдяки мові як засобу

спілкування індивідуальна свідомість особистості збагачується досвідом інших людей.

У змісті підручників з української мови для 5 класу закладена лексика, пов'язана з елементами народних традицій, звичаями і побутом, яка дає учням певні соціальні знання, доступно пояснюють взаємозв'язок людини із суспільством і природою, визначають правила спілкування в навколишньому середовищі. Як наслідок, соціальний досвід набувається в процесі спільної діяльності та спілкування в певному соціокультурному середовищі. Саме організація традиційних сільських свят, відродження народних ремесел, вивчення історії села, проведення краєзнавчої, екологічної робіт дозволяє учням відчути свою причетність і взаємозв'язок з довкіллям, органічно увійти в систему соціальних стосунків.

Міжособистісні стосунки учнів містять у собі можливість вибору різноманітних варіантів поведінки, різних способів діяльності, адекватних спілкуванню між ними (здатність діяти без конфліктів, виявляти активність, встановлювати дружні стосунки). Учні вдосконалюють практичні навички вільного спілкування, збагачується їх лексичний запас, виразність мовлення. В процесі проведення уроку вчитель використовує завдання і види робіт, які сприяють розвитку комунікативних умінь і закладені в підручнику з української мови. Зокрема, використання вправ, спрямованих на родинність, підвищує культуру спілкування учнів. Відтак формування культури спілкування відбувається як у використанні засобів мовленнєвого етикету, так і в умінні слухати один одного, надавати можливість висловитись іншому, погоджувати свої репліки з висловлюванням співрозмовника, сприймати різні думки щодо вирішення завдання, висловлювати критичне зауваження у такій формі, щоб нікого не образити.

Варто зазначити, що у підручнику з української мови перевага надається формуванню навичок практичної діяльності, розвитку в учнів критичного мислення, вміння працювати як індивідуально, так і спільно для вирішення поставленого завдання, що набуває системного характеру.

Якщо робота ведеться безсистемно, вона не сприяє розвитку культури спілкування та комунікативної активності учнів. Отже, принциповим є розширення меж активності особистості дитини, введення її у сферу соціального спілкування, вироблення тактики спілкування, визначення шляхів та засобів формування культури спілкування учнів.

Розвиток культури спілкування із використанням підручника української мови передбачає використання комплексу особистісно орієнтованих технологій, що важливо для сільської школи, адже співпраця на уроці української мови вчителя і учнів, використання групової, парної форми роботи сприяє формуванню творчої, соціально активної, спроможної приймати нестандартні рішення особистості.

Отже, використання підручників з української мови розвивають комунікативну активність учнів на уроці, спрямовану на розвиток пізнавального інтересу до рідної мови, комунікативних умінь та культури мовлення учнів сільської школи. Визначений зміст навчання та обрані засоби реалізації спрямовані на формування культури спілкування школярів, що є практичним аспектом проблеми встановлення взаєморозуміння між учнями та сприяє органічному входженню в соціум.

### **Список використаних джерел**

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич // Підручник – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
2. Дусавицкий А.К. Развитие личности в учебной деятельности / А.К. Дусавицкий // М.: Дом педагогики, 1996. – 208 с.
3. Коберник О.М. Навчально-виховний процес у сільській загальноосвітній школі: сутність, проектування, організація / О.М. Коберник // – К.: Знання, 1998. – 307 с.
4. Нор Е.Ф. Технология организации групповой учебной деятельности / Е.Ф. Нор // – Николаев, 1998. – 75 с.

5. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра /В.О. Сухомлинський //Вибрані твори: У 5 т. – Т. 1.– К.: Рад. школа, 1976. – С. 209–400.

6. Сухомлинський В.О. Спілкування в колективі / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: У 5 т. – Т.1.– К.: Рад. школа, 1976. – С. 455–465.

7. Талызина Н.Ф. Формирование познавательной деятельности учащихся /Н.Ф. Талызина – М.: Знание, 1983. – 96 с.

**Анотація.** У статті розкривається проблема розвитку культури спілкування учнів сільської школи із використанням підручника української мови. Розглянуто сутність культури спілкування сільського школяра. З'ясовано особливості організації навчально-виховної роботи з формування культури спілкування сільських школярів.

**Ключові слова:** сільська школа, спілкування, культура спілкування, комунікативні вміння, творча особистість.

#### **Формирование культуры общения учеников сельской школы с использованием учебника украинского языка**

В статье раскрывается проблема развития культуры общения учеников сельской школы с использованием учебника украинского языка. Рассматривается сущность культуры общения сельского школьника. Определяются особенности организации учебно-воспитательной работы по формированию культуры общения сельских школьников.

**Ключевые слова:** сельская школа, общение, культура общения, коммуникативные умения, творческая личность.

#### **The problem of students culture communication development by means of Ukrainian textbook in high school.**

The article deals with the problem of students culture communication development by means of Ukrainian textbook in high school. This process has the specific educational features in a sociocultural space limit.

The culture of communication is based on the psychological features of student personality. It has special system of emotional, sensory, rational and

volitional typical behaviour reactions which are ground on specific community social conditions of their life.

The important means of students culture communication forming is a modern Ukrainian textbook. To provide personal guidance of the students in manual structure and content regards the development of personal qualities and specific training course. Training content and assimilation native language technology in elementary school focused on the communicative skills formation in all kinds of speech activity, taking into account the students individual characteristics. Developing a culture of communication is the practical aspect of the problem of mutual understanding between people.

**Key words:** the country school, communication, culture of communication, communicative skills.